

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МАГІСТЕРСЬКІ СТУДІЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Випуск 3

Збірник наукових праць магістрів ОП
«Дошкільна освіта. Інклюзія»,
«Початкова освіта»,
«Фізична культура та спорт»,
«Практична психологія»,
«Менеджмент. Управління закладом
загальної середньої освіти»

Київ 2025

**УДК 37(063).
973.202 я1**

**Магістерські студії психолого-педагогічного факультету
Маріупольського державного університету: збірник наукових праць
здобувачів ОС Магістр ОП «Дошкільна освіта. Інклюзія», «Початкова освіта»,
«Фізична культура та спорт», «Практична психологія», «Менеджмент.
Управління закладом загальної середньої освіти» / за заг. ред. Л.В. Задорожної-
Княгницької. Випуск 3. Київ: МДУ, 2025. 522 с.**

Рекомендовано до друку Вченою радою психолого-педагогічного факультету
Маріупольського державного університету
(протокол №2 від 27 листопада 2025 року)

© Колектив авторів, 2025

РОЗДІЛ 2.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ ТА ОСВІТНЬОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

*Леніна Задорожна-Княгницька, доктор пед. наук, професор кафедри
педагогіки та освіти*

*Анстасія Артюх, здобувач ступеня вищої освіти «магістр»
за спеціальністю «Початкова освіта»*

PROBLEMS OF FORMING REFLECTIVE SKILLS IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN IN SCIENTIFIC LITERATURE

*Lenina Zadorozhna-Knyagynska, doctor of pedagogical sciences, professor of the
department of pedagogy and education, MSU*

Anastasia Artyukh, master's student in Primary Education

Анотація. У статті розкрито сутність рефлексивних умінь молодших школярів. Розкрито наукові підходи до розуміння поняття «рефлексивні уміння». Представлено висновки вітчизняних науковців щодо значення рефлексивних умінь молодших школярів в освітньому процесі.

Ключові слова: початкова школа, молодші школярі, рефлексія, рефлексивні вміння, освітній процес.

Abstract. The article reveals the essence of reflective skills of primary school pupils. Scientific approaches to understanding the concept of 'reflective skills' are revealed. The conclusions of domestic scientists regarding the importance of reflective skills of primary school pupils in the educational process are presented.

Keywords: primary school, primary school pupils, reflection, reflective skills, educational process.

Сучасна українська школа покликана формувати особистість, здатну приймати виважені рішення, нести відповідальність, адаптуватися до змін в умовах швидкоплинної професійної діяльності та постійно самовдосконалюватися. Саме з урахуванням цих вимог було розроблено Державний стандарт базової середньої освіти, який визначає головну мету шкільної освіти – розвиток природних здібностей, інтересів і талантів здобувачів та здобувачок освіти, а також формування ключових компетентностей, необхідних для їхньої соціалізації, активної громадянської позиції, усвідомленого вибору майбутнього та самореалізації [4]. Досягнення занаданої мети є надзвичайно важливим і водночас складним завданням сучасної школи. Воно вимагає не лише формування базових компетентностей, а й розвитку творчого мислення, умінь самоаналізу, здатності до критичної самооцінки та, відповідно, рефлексії.

Однією з ключових вимог освітнього процесу є створення сприятливих умов для розвитку та саморозвитку учнів, формування їх як творчих, самостійних особистостей. У педагогічному контексті розвиток розуміється як поступові зміни у внутрішній структурі особистості дитини, її мотивації, емоційному стані, сприйнятті оточуючої дійсності, знаннях і навичках. Ефективність цього розвитку та саморозвитку учень оцінює самостійно за допомогою самоспостереження та самоаналізу, тобто завдяки здатності до рефлексії. Аналізуючи власну пізнавальну діяльність, школяр звертає увагу не лише на її результат (отримані знання), а й на хід мислення, логіку й послідовність дій, які привели до цих результатів або стали причиною їх трансформації.

Розкриваючи роль рефлексії у діяльності молодших школярів, Я. Бугерко підкреслює, що без розвитку рефлексії майже неможливо досягти належного рівня соціалізації учнів і підготувати їх до повноцінного життя в суспільстві. На думку дослідниці, рефлексія тісно пов'язана з процесом соціалізації молоді та відіграє ключову роль у розкритті інтелектуального, соціального й духовного потенціалу як здобувача освіти, так і учня. Вона сприяє розвитку рефлексивно-творчих здібностей особистості та формує рефлексію як сталу, дієву систему внутрішньої самоорганізації навчального суб'єкта [2, с.4].

З початком шкільного життя дитина входить у нове соціальне середовище та знайомиться з новим видом діяльності (навчальною діяльністю), що стає для неї провідною. Якщо раніше головними учасниками соціальної взаємодії були лише дитина й дорослий, то тепер структура взаємодії з оточуючим світом значною мірою ускладнюється: з'являються нові взаємини в системах «дитина – учитель», «дитина – однокласники», «дитина – батьки», поряд із вже знайомими «дитина – дорослий». На цьому етапі основною діяльністю молодшого школяра стає навчання – цілеспрямований процес, що сприяє розвитку особистості, її інтелекту, здібностей, а також засвоєнню знань, формуванню вмінь і навичок [5].

Однак оволодіння пізнавальною діяльністю не відбувається природно чи автоматично, як це було з грою. Така нова для дитини діяльність вимагає від неї значних зусиль і підтримки з боку дорослих, передусім учителя. У цьому контексті особливо важливим постає впровадження діяльнісного підходу в освітній процес. Його головна мета – формування суб'єктності дитини, тобто її здатності самостійно обирати, планувати, оцінювати та організовувати ті види діяльності, які сприяють саморозвитку й самореалізації кожного конкретного здобувача освіти.

У процесі пізнавальної діяльності відбувається розвиток ключових новоутворень, характерних для молодшого шкільного віку: розвиток здатності довільно керувати психічними процесами; формування внутрішнього плану дій; опанування навичками організації власної пізнавальної діяльності; усвідомлення себе як активного учасника освітнього процесу; здатність до рефлексії щодо власного навчання. На початковому етапі перебування першокласника у школі провідною зміною у його психічному розвитку стає саме становлення довільності таких процесів, як пам'ять, увага, мислення, що супроводжується їх інтелектуалізацією. Ця здатність проявляється в умінні свідомо ставити перед собою цілі, обирати засоби для їх досягнення, долати труднощі та знаходити вихід із складних ситуацій.

У процесі виконання завдань з різних дисциплін молодші школярі прагнуть знайти найбільш ефективні способи дій: вони аналізують можливі варіанти, порівнюють їх, визначають послідовність кроків і добирають необхідні засоби для досягнення поставленої мети. Чим більше етапів власної діяльності молодші школярі можуть передбачити, чим уважніше вони аналізують можливі шляхи виконання пропонованого завдання, тим краще зможуть у подальшому здійснювати контроль над процесом розв'язання навчальних завдань.

Розвитку внутрішнього плану дій у дітей молодшого шкільного віку сприяє впровадження контролю, самоконтролю, формування й удосконалення вміння давати словесний звіт про свої дії та здійснювати самооцінку. Це створює основу для поступового переходу до планування та реалізації дій у внутрішньому (ментальному) просторі. Паралельно з процесом опанування змісту навчальних предметів, молодші школярі навчаються організовувати новий для себе тип діяльності – навчальну діяльність. Вони формують і розвивають практичні вміння й навички, зокрема – це вміння правильно облаштовувати своє робоче місце, чітко дотримуватися вказівок учителя, планувати свої кроки у пізнавальній діяльності, а також ефективно працювати з підручником та іншими навчальними книгами [7].

Дитина молодшого шкільного віку, проходячи через усі етапи оновлення початкової освіти (згідно з підходами Н. Бібік, Т. Байбари, О. Савченко), поступово стає активним суб'єктом пізнавальної діяльності. Цей процес відбувається упродовж формування самої навчальної діяльності як нової для молодшого школяра. О. Савченко характеризує дитину цього віку як учня, здатного до саморозвитку й самонавчання. На думку дослідниці, така дитина вибудовує відносини із собою, немов з «іншим», – тим, хто ще вчора мислив інакше, знав менше, не усвідомлював того, що сьогодні стало зрозумілим [8, с. 8]. О. Савченко акцентує на тому, що справжня суб'єктність дитини у навчанні неможлива без сформованої в неї здатності до рефлексії, адже саме вона є основою для усвідомленого ставлення молодшого школяра до власного навчання [9, с. 12].

Я. Кодлюк розширює це розуміння, наголошуючи: формування суб'єктності в учнів молодшого шкільного віку сприяє розвитку двох груп важливих якостей, а саме: рефлексивні здібності, які дозволяють учневі початкової школи усвідомлювати суть навчального завдання та розуміти, чого їй ще бракує для його виконання; родуктивні (загальнонавчальні) вміння, необхідні для опанування нових способів дії [6, с. 7]. Як зазначає науковець, до ключових характеристик суб'єктності молодшого школяра в освітньому процесі належать: сформоване вміння вчитися; здатність до глибокої рефлексії; наявність стійкої внутрішньої позитивної мотивації до навчання.

Вітчизняні та зарубіжні науковці акцентують на тому, що однією з ключових ознак суб'єктності молодшого школяра в освітньому процесі є його здатність здійснювати самоконтроль, тобто рефлексувати власну діяльність. Саме через рефлексію відбувається активний розвиток особистості дитини цього віку. Наявність такого взаємозв'язку між рефлексією та розвитком особистості, у свою чергу, висуває ще одну важливу вимогу до організації освітнього процесу в початковій школі – навчити дитину вчитися.

У широкому розумінні «вміння навчати самого себе» являє собою здатність людини долати власні обмеження не лише у практичній діяльності чи формуванні навичок, а й у будь-яких сферах – інтелектуальній, емоційній, соціальній. Провідні українські дидакти початкової школи, зокрема Н. Бібік, Я. Кодлюк, О. Савченко та інші розглядають суб'єктність у навчанні саме крізь призму вміння вчитися. Цей підхід також підтримував В. Сухомлинський, вважаючи оволодіння цим умінням головною метою початкової освіти. Видатний український педагог визначав уміння навчатися як комплекс таких складових: спостереження за явищами навколишнього світу, вміння читати, писати, мислити, а також формулювати власні судження щодо побаченого, здійснюваного чи осмисленого [9, с. 393].

Значущими для нашого дослідження є висновки О. Савченко щодо переліку характеристик, притаманних учневі, який оволодів умінням навчатися. Такий учень самостійно визначає мету діяльності або приймає цілі, поставлені вчителем; виявляє зацікавленість в освітньому процесі, демонструє силу волі для подолання труднощів; самостійно знаходить необхідну інформацію, організовує власну роботу задля досягнення результату, обирає ефективні способи розв'язання завдань; усвідомлює сутність своєї пізнавальної діяльності та прагне її покращити; виконує дії в логічній послідовності, застосовуючи сенсорні, практичні та розумові прийоми; володіє навичками самоконтролю та здатністю до самооцінки [7, с. 8].

О. Савченко тлумачить поняття «уміння вчитися» як сформованість базових загальнонавчальних умінь і навичок. На відміну від О. Савченко Я. Кодлюк розглядає поняття «уміння вчитися» ширше, а саме: як здатність школяра навчати самого себе, поєднуючи в собі ролі і учня, і вчителя. На думку дослідниці, це означає поступове оволодіння молодшим школярем тими знаннями та діями, які спочатку виконуються лише під керівництвом педагога, а з часом – і самостійно [6].

Сучасне тлумачення поняття «уміння вчитися» О. Савченко пов'язує з основною компетентністю, що формується як результат початкової освіти. Дослідниця розглядає це уміння як цілісне особистісне утворення – здатність школяра організовано здійснювати навчання: приймати або самостійно визначати мету, відповідно до неї планувати та виконувати навчальні дії, а також здійснювати контроль і оцінку отриманих результатів [7, с. 24]. О. Савченко подає це уміння як комплекс вмінь і навичок: навчально-організаційних, інформаційних, пізнавальних, контрольно-оцінювальних, рефлексивно-корекційних, творчих.

Зі свого боку, Я. Кодлюк підкреслює, що уміння вчитися являє собою багатокомпонентне утворення, яке складається з конкретних та часткових умінь [6, с. 48], брак яких стає особливо очевидним при аналізі причин неуспішності окремих учнів. Причини можуть бути різними: одні учні не знають, як правильно організувати навчальну діяльність, інші не вміють контролювати свою поведінку, серед інших причин – недостатня сформованість навичок роботи з книгою, відсутність у молодших школярів уміння слухати чи спостерігати. Отже, низькі результати навчання часто пов'язані з відсутністю в учнів початкової

школи окремих необхідних навчальних умінь.

Я. Кодлюк, значно розширює розуміння поняття «уміння вчитися». Вона наголошує, що це – ключова компетентність початкової загальної освіти, яка охоплює кілька важливих компонентів. Зокрема:

- змістовий компонент, що містить у собі певну суму знань молодшого школяра про культуру розумової праці, а також загальнонавчальні уміння і навички, а також усвідомлення ним освіти (процесу і результату) як інформаційної цінності;

- мотиваційний компонент відображає ступінь розуміння учнем початкової школи значущості знань та наявність у нього стійкого інтересу до навчання;

- процесуальний компонент передбачає сформованість умінь організовувати своє робоче місце, планувати пізнавальну діяльність, ефективно працювати з підручником, застосовувати такі розумові дії, як аналіз, порівняння, узагальнення, а також здійснювати само- й взаємоконтроль [6, с. 8].

Зазначені вище складові уміння вчитися формуються у цілісному освітньому процесі початкової школи.

Як і будь-яка інша пізнавальна діяльність, навчання є багатоаспектним процесом. Воно включає не лише зміст навчального матеріалу, але й способи дії, типи взаємодії між учасниками освітнього процесу, а також результати діяльності. Зміст будь-якого навчального предмету сам по собі не гарантує ефективного засвоєння, адже рівень пізнання залежить від того, які саме способи засвоєння використовуються. У процесі навчання у школярів формуються потреби, мотиви, взаємини та оцінні судження, що безпосередньо впливають на їхнє ставлення до навчання. Тому повноцінна структура навчальної діяльності включає такі змістовий, діяльнісний, мотиваційний, результативний та рефлексивний компоненти. Їх змістове наповнення представлено в таблиці 1.

Як видно з таблиці, рефлексія відіграє важливу роль в освітньому процесі: вона забезпечує оперативний зворотний зв'язок, а значить дає можливість порівнювати заплановані результати, сформульовані під час постановки цілей, із фактичними досягненнями, отриманими в ході роботи на уроці. У межах нашого дослідження рефлексія розглядається як діяльність не лише учнів (аналіз власного освітнього досвіду), а й учителя, який за її допомогою оцінює ефективність власної педагогічної роботи та досягнення учнів.

Таблиця 1

Структура навчально-пізнавальної діяльності

Компоненти навчальної діяльності	Зміст та роль компоненту
Мотиваційний	Має на меті збудити й зміцнити в дитини стійке позитивне ставлення до навчально-пізнавальної діяльності, стимулювати допитливість, закріпити особистісно значущий сенс навчальних дій; формує внутрішню потребу в пізнавальній самостійності, активному пізнанні.
Змістовий	Засвоєні знання, вміння, навички, на яких ґрунтується вивчення нового, і власне нові знання та способи дій, що є об'єктом засвоєння. Сідоме знання взаємодіє з невідомим, яке може засвоюватися по-різному.

Діяльнісний	Дії, операції, з яких складаються способи виконання різних видів навчальної діяльності за змістом і рівнем
Результативний	Конкретні досягнення у процесі навчальної діяльності: чого саме йому вдалося досягти (скажімо, мати про щось уявлення, засвоїти поняття, усвідомити спосіб дії, застосувати вміння та ін.). Способи навчальної діяльності та її результати мають бути об'єктом, самоаналізу самоконтролю, самокорекції учнів. Це передумова самоуправління, рефлексії, корекції учнями процесу навчального пізнання.
Рефлексивний	Передбачає спонукання учнів до самоаналізу і самооцінки (Як я діяв? Як я міркував? Що я відчував? Чого я досягнув?), що сприяє розвиткові критичного мислення, подоланню труднощів у здійсненні пізнавального пошуку (рефлексивне мислення); рефлексія оцінювання якості досягнутого результату сприяє розвитку самооцінки, корекції тощо.

У процесі вирішення пізнавальних завдань у дітей починає формуватися усвідомлення своїх дій і психічних станів. Навчальна діяльність на цьому етапі передбачає, що учень має вміти обґрунтувати правильність своїх суджень та дій. Приклади таких міркувань учитель демонструє на практиці. Необхідність розрізняти взірцеві міркування та створювати власні сприяє розвитку здатності школяра оцінювати свої думки та дії з позиції стороннього спостерігача. Це вміння лежить в основі рефлексивного мислення [10, с. 199].

За словами Р. Тур, прояв рефлексії у дитини виявляється у здатності аналізувати власні вчинки, помічати їхні особливості, порівнювати зі способом дій інших [11]. На відміну від дошкільника, який зазвичай спирається на особистий досвід, молодший школяр поступово орієнтується на загальноприйняті культурні зразки, засвоюючи їх у процесі спілкування з дорослими та однолітками. Рефлексія трансформує пізнавальну діяльність молодших школярів, впливає на їхнє самосприйняття, ставлення до інших людей і світогляд загалом. Вона спонукає дитину не просто сприймати знання, передані дорослими, як істину, а формувати власні погляди, судження, уявлення про цінності та значущість навчання. Школяр навчається осмислювати як зміст, так і хід власної діяльності, оцінювати свої вчинки, що сприяє розвитку самоствердження, починає усвідомлювати себе як окрему особистість, яка формує ставлення до дорослого як до прикладу для наслідування, що свідчить про сформованість повноцінної навчальної діяльності дитини.

Отже, аналіз психолого-педагогічних джерел із теми дослідження дозволив дійти висновку, що в ході навчання молодші школярі засвоюють вміння вчитися як ключову компетентність початкової освіти, а також розвивають здатність до рефлексії.

Список використаних джерел:

1. Антонова О. Є. Професійне самовдосконалення майбутнього вчителя шляхом розвитку його здібностей та обдарувань. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*. Київ-Вінниця, 2016. Вип. 81. С. 8–13.
2. Бугерко Я. М. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2019.

3. Гапоненко Л. Розвиток рефлексії як психологічного механізму корекції професійної поведінки у педагогічному спілкуванні. *Рідна школа*. 2012. № 4. С. 14-16
4. Державний стандарт базової середньої освіти: затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>
5. Задорожна-Княгницька Л. В., Тимофєєва І. Б. Загальні основи педагогіки: навч. посіб. Херсон : ОЛДІПЛЮС, 2020. С. 16–52.
6. Кодлюк Я. П. Суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності. *Початкова школа*. 2013. №1. С. 6–9.
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підруч. для вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ: Грамота, 2016. 504 с.
8. Савченко, О.Я. та ін. Дидактико-методичне забезпечення контролю та оцінювання навчальних досягнень молодших школярів на засадах компетентнісного підходу: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2012.
9. Савченко О. В. Особливості функціонування рефлексивної компетентності як цілісної системи. Психологічні перспективи. Київ. 2016. Вип. 26. С. 222–236. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2016_27_22
10. Топузов О. М., Малихін О. В., Опалюк Т. Л. Педагогічна майстерність: розвиток професійно-педагогічної адаптивності та соціальної рефлексії майбутнього вчителя: навчальний посібник. К.: Педагогічна думка, 2018. 292 с.
11. Тур Р.І. Педагогічна рефлексія – основа формування творчого саморозвитку особистості. *Управління школою*. Харків, 2014. № 13. С.17-23

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ

Оксана Голюк, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та освіти

Альона Атаманчук, здобувач ступеня вищої освіти «магістр» за спеціальністю «Початкова освіта»

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN INFORMATICS LESSONS

Oksana Holiuk, candidate of pedagogical science, associate professor of the department of pedagogy and education, MSU

Alona Atamanchuk, master's student in Primary Education

Анотація. У статті розглянуто педагогічні умови формування інформаційно-комунікаційної компетентності учнів початкової школи на уроках інформатики. Акцентовано увагу на методичних підходах та інноваційних технологіях, що сприяють розвитку цифрової грамотності молодших школярів.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційна компетентність, початкова школа, уроки інформатики, педагогічні умови, цифрова грамотність.

Abstract. The article examines the pedagogical conditions for the formation of information and communication competence of primary school students in informatics lessons. Emphasis is placed on methodological approaches and innovative technologies that contribute to the development